

על המשמעות הראייתית של הסירוב לשתף פעולה עם בית הדין

ד"ר מיכאל ויגודה

- א. סירוב לעבור בדיקה פסיכיאטרית
1. הרב גורן – סירוב לשתף פעולה משמש כראיה נגד המסרב
2. הרב קאפח – לסירוב אין כל משמעות ראייתית
3. הרב אליהו – סירוב שאינו מוצדק משמש כראיה נגד המסרב
- ב. סירוב להתייצב בפני בית הדין
- ג. סוטה המסרבת לשתות את המים המרים
- ד. סירוב לבצע בדיקה שתוצאותיה אינן עשויות לגלות שהתובע שיקר
- ה. מסקנות

השאלה, האם לסירובו של בעל דין לשתף פעולה עם בית הדין או עם בית המשפט יש משמעות ראייתית, עולה חדשות לבקרים לסדר היום הציבורי, בעיקר כאשר מבקשים נבחרי ציבור לשמור על 'זכות השתיקה', או להסתתר מאחורי חיסיון כזה או אחר. להלן, נבקש להשיב על שאלה זו, בעיקר מתוך עיון בפסיקות בתי הדין הרבניים במדינת ישראל.

א. סירוב לעבור בדיקה פסיכיאטרית

בתיק ערעור תשל"ג/1,216¹, דובר על סכסוך בין בני זוג, שבו הגיש הבעל לביה"ד האזורי בחיפה תביעה לשלום בית ולחיוב האישה להיבדק ולקבל טיפול פסיכיאטרי, וכן לגלות את התוצאות של בדיקות פסיכיאטריות שנערכו בעבר כאשר האישה סבלה מדיכאון שלאחר לידה, ואם תסרב – להכריז עליה כעל מורדת ולחייבה בגט. האישה טענה שהיא בריאה ומוכנה לשלום בית ובלבד שבעלה ישלם לה את מזונותיה. ביה"ד האזורי דחה את התביעה, והבעל הגיש ערעור לבית הדין הרבני הגדול.

* ד"ר מיכאל ויגודה, ראש תחום משפט עברי במשרד המשפטים.
המאמר מעובד על-פי חוות דעת שהוגשה בעקבות הדיון בתיקים: בש"א 2618/01 (תמ"ש 18310/97), שעסקו בסירובו של גבר לעבור בדיקת רקמות, על מנת לברר את אבהותו על ילדה של אישה, לצורך תביעת מזונות.
1. פד"ר ט, עמ' 331. צוטט ברע"א 1917/92 סקולר נ' גרבי, פ"ד מו(5) 764, בעמ' 780-781, בעניין שאלת החיסיון הרפואי.

במהלך הדיון עלתה גם השאלה: באיזו מידה עשוי סירובה של האישה להיבדק לשמש ראייה כנגדה? בעניין זה נחלקו הדעות בין הדיינים מן הקצה אל הקצה בשאלה משפטית עקרונית.

1. הרב גורן – סירוב לשתף פעולה משמש כראיה נגד המסרב

הרב גורן נקט עמדה חד-משמעית נגד האישה בשל סירובה להיבדק. לדבריו –

סירוב עקשני זה, משמש הוכחה שהרופא הפסיכיאטר עלול לגלות בעת הבדיקה שאכן הייתה ואולי היא עדיין חולה מבחינה נפשית, ולכן יש לה ממדה לחשוש... דבריה אלה של האישה... משמשים הוכחה למחלתה.²

אולם, לדעת הרב גורן, לאישה לא הייתה סיבה סבירה בנסיבות העניין להתנגד לבדיקה. אפשר שאילו הייתה לה סיבה סבירה להתנגד, הוא היה קובע שלא זו בלבד שאין לכפות עליה את הבדיקה אלא אף אין להסיק מסירובה מסקנות לרעתה.³

2. הרב קאפח – לסירוב אין כל משמעות ראייתית

הרב קאפח חולק על הרב גורן בעניין זה מכול וכול. הוא נוקט עמדה עקרונית חד-משמעית שאפילו אם היה מקום לחייב את האישה להיבדק, אי-אפשר היה להסיק שום מסקנה מסירובה –

אף אם נדמה את זה למי שטוען על חברו שטר שבידך יש לי בו זכות, שכופין אותו להוציא... הרי בין "כופין אותו להוציא" לבין לחייבו כאילו הוכח כל מה שזה טוען שיש לו בו זכות, עדיין רב המרחק. ונראה ברור שאין להסיק שום מסקנה נגד האישה כתוצאה מסירובה.⁴

3. הרב אליהו – סירוב שאינו מוצדק משמש כראיה נגד המסרב

הן הרב גורן והן הרב קאפח מבססים את עמדתם על אדני הסברה בלבד ולא מביאים לה מקורות תלמודיים או אחרים. לעומתם, הרב אליהו מזכיר סוגיה תלמודית⁵ העוסקת בדיני כהונה, המצדדת בגישתו של הרב גורן. לפני שנסקור מקור זה יש להזכיר שתנאי לכשרותו של כוהן לעבוד בבית המקדש הוא שלא יהיה בו שום פגם גופני (מום), וחזקה על כוהן שהוא כשר, כל זמן שלא הוכח היפוכו של דבר. התלמוד דן בכוהן, שעד אחד מעיד עליו שהוא בעל מום ופסול לעבודה, והכוהן מכחיש זאת. התלמוד קובע שעדות זו קבילה, אף שאינה אלא של עד אחד, משום שאומרים לכוהן: "שלח אחוי (=הפשט בגדיך)", וכפי

2. פד"ר שם, עמ' 337.

3. כפי שנוקט הרב אליהו, ראה להלן.

4. פד"ר שם, עמ' 341. [לענ"ד, פסק דינו של הרב קאפח עסק בסירוב לוותר על סודיות רפואית, ולא בסירוב להיבדק. ספק אם ניתן להשליך מן הסירוב לוותר על הסודיות לסירוב להיבדק – הערת עורך, י"א.]

5. קידושין טו, ב.

שמסביר רש"י: "אם אינך בעל מום הפשט בגדיך ונראה". מכאן, שסירובו של הכוהן להיבדק ולברר את האמת פועל לרעתו, ועד שלא יאות לכך יש להחזיקו כבעל מום. ומכאן המסקנה שכעיקרון בכל סכסוך משפטי, סירובו של הנתבע לעבור בדיקה שאין לו נימוק סביר להתנגד לה,⁶ כגון בדיקת רוק, ישמש כראיה נגדו.

במקרה הנדון סבר הרב אליהו, שיש לאישה סיבה סבירה להתנגד לבדיקה רפואית מחשש להוצאת שם רע עליה. לכן אין להסיק מסקנות מסירובה.⁷

ב. סירוב להתייצב בפני בית הדין

בתיק ערעור תשל"ג/150⁸ דובר על בעל שתבע גירושין, והאישה סירבה להתייצב לדין. בית הדין רבני הגדול פסק, שמכיוון שבידה של האישה נמצא מידע הדרוש לברור העניין, והיא מונעת את הברור על ידי אי התייצבותה, עובדה זו עומדת לה לרועץ. וכך נאמר בפסק הדין –

זכותו של כל אדם ואדם היא לדין צדק ואמת, וזכאי הוא שכל טענותיו וראיותיו יישמעו בבית הדין, ושכל דרכי החקירה והברור לפי כללי הדין ובתוכם חקירת בעל הדין יריבו יהיו פתוחים לפניו באין סוגר... הברור שהמערער דורש אותו, בידה של המשיבה הוא, ואם היא לא תעכב יתברר לאלתר אם יש ממש בטענותיו של המערער או שבטלות הן. וכאשר המשיבה מונעת את הברור הזה, הרי אשמתן של הטענות הללו בראשה הוא.

את מסקנתו זו מבסס בית הדין על תשובה שהשיב הרא"ש⁹ בעניין תביעת גירושין. המדובר היה בבעל שטוען כי אינו רוצה לפרוע את כתובת אשתו משום שהיא 'טומטום' (שאינ ניכר אם היא זכר או נקבה) ועל כן 'אינה ראויה לאיש', ואילו האישה הכחישה טענה זו. הרא"ש פסק כי **על האישה להיבדק על ידי נשים** "הגונות וכשרות יודעות בדבר זה". ולמעשה, פוסק הרא"ש –

כל זמן שלא נבדקה אינו חייב במזונותיה, מאחר שהוא טוען טענת ברי שאינה ראויה לאיש וגם דבריו עומדין להתברר לאלתר, ואם כן למה נחייבו מזונות? היא תצווה לברוק את עצמה אם היא רוצה להכחישו, ואחר שתיבדק תתבטל טענה זו.¹⁰

6. יש להוסיף שנימוק סביר עשוי להיות גם החשש מפני הפגיעה באינטרסים של צד שלישי. ראה, א' ורהפטיג, "סירוב בעל דין לברר דבריו", תחומין ז (תשמ"ו), 396. וראה עוד להלן, ליד הציון להערה 15.

אין צריך לומר, שסירוב מפני התוצאות של גילוי האמת ברבים אינו יכול להיחשב לסירוב לגיטימי. אשר על כן, אף שהנתבע מסרב להיבדק משום שהוא גבר נשוי ואינו מעוניין שהאמת תתגלה לאשתו, בכל זאת ישמש הסירוב כראיה נגדו.

7. הרב אליהו מרחיב בעניין סמכותו של בית הדין לקבוע ממצאים על סמך אומדנא (כגון סירוב בלתי סביר להיבדק). ראה פד"ר שם, עמ' 349-351. בכך הוא מבקש לדחות את גישתו העקרונית של הרב קאפח.

8. לא פורסם; פסק הדין ניתן ביום ה' בניסן תשל"ה. ישבו בדין הראשל"צ הרב עובדיה יוסף, והרבנים ב' זולטי וא' גולדשמידט.

9. שו"ת הרא"ש לג, ב.

10. בית הדין הסתמך גם על שו"ת מהרש"ם ה, מח.

ג. סוטה המסרבת לשתות את המים המרים

מקור נוסף בענייננו יכולים אולי לשמש דיני האישה הסוטה. כידוע אישה סוטה היא אישה שבעלה חושד בה שזנתה תחתיו, שכן עדים מעידים שנתייחדה עם גבר זר לאחר שבעלה הזהיר אותה שלא לעשות כן. התורה קובעת שמשקים את הסוטה במים המרים המאריים שיש בכוחם הפלאי לגלות האם האישה דוברת אמת או שהיא משקרת.

לשאלה מה דינה של אישה סוטה המסרבת לשתות את השיקוי, עונה המשנה¹¹ שיש ומשקים אותה בעל כורחה ויש ואין משקים אותה בעל כורחה. כשאין משקים אותה בעל כורחה ניתן להסיק מסקנות ממוניות כתוצאה מסירובה לשתות והיא מפסידה אפוא את כתובתה.¹² כלומר: המשנה מבחינה בין המישור הפלילי ובין המישור האזרחי. במישור הפלילי האישה אינה נענשת כמו אישה נואפת, שכן לא הוכח בוודאות שהיא חטאה. אך במישור האזרחי (יחסי הממון שבינה לבין בעלה), סירובה להיבדק מטה את הכף לטובתו, והוא אינו חייב לשלם לה את הסכום שהתחייב לו בכתובה.¹³

ד. סירוב לבצע בדיקה שתוצאותיה אינן עשויות לגלות שהתובע שיקר

התלמוד¹⁴ דן באדם שהפקיד בגד לתיקון אצל חייט, וכשבא לקבלו בחזרה טען הלה: 'לא היו דברים מעולם'. בכגון זה חובת ההוכחה היא כמובן על התובע. התלמוד מוסיף שאף אם יביא המפקיד עדים שראו בגד דומה אצל החייט, יוכל הלה להמשיך ולטעון שזהו בגדו של אדם אחר. ואף אם יטען התובע: 'הוצא את הבגד ונראה אותו', יוכל החייט לסרב, בטענה שאינו מוכן להציג חפצו של אדם אחר לעין כל.

נשאלת השאלה, מדוע סירובו של החייט להראות את הבגד אינו משמש ראיה נגדו, כשם שסירובו של הכוהן להיבדק משמש ראיה נגדו? אפשרות אחת היא כפי שהזכרנו לעיל,¹⁵ שנימוקו של החייט לסרב להציג את הבגד מבוסס על נימוק סביר: שלא להציג את חפצו של אדם אחר לעין כל.

ורהפטיג¹⁶ מעלה נימוק נוסף: לדעתו, ההצדקה להסיק מסקנות נגד המסרב מבוססת לא רק על ההנחה שאילו היה דובר אמת לא היה לו מה להסתיר, אלא גם על ההנחה שאילו התובע היה משקר, הוא לא היה מעז לדרוש את הבדיקה,¹⁷ שהרי יתגלה שקרו מיד. מצב זה מתקיים בעניין הכוהן המסרב להיבדק, אבל אינו מתקיים בעניין החייט: אפשר שהמפקיד

11. משנה סוטה ג, ג.

12. שם ד, ב.

13. [ביקורת על הבחנה זו, ראה: י' אונגר, "זכות השתיקה", תחומין כד (תשס"ד), בעמ' 35 – הערת עורך, י"א.]

14. בבא בתרא מו, א.

15. ראה לעיל, הערה 6.

16. לעיל, הערה 6.

17. מקור לגישה זו מוצא ורהפטיג בספר שער משפט לה, ז.

משקר ובכל זאת הוא מעז לדרוש את בדיקת הבגד, משום שבנסיבות המקרה אף אם יתברר שאין זה בגדו לא יתגלה כשקרן: הלא הוא יוכל לטעון שהבגדים דומים ומשום כך העדים טעו, מזה עוד שהעדים לא אמרו שזיהו בוודאות את בגדו של התובע אלא רק שראו אצל החייט בגד דומה.¹⁸

לפי דבריו, יש לסייג את המסקנה העולה מן הדברים עד כה בדרך זו: הסירוב להיבדק עשוי לשמש כראיה נגד המסרב, רק כאשר תוצאות הבדיקה יכולות להוכיח שהתובע שיקר. כאשר לתובע אין מה להפסיד מביצוע הבדיקה, סירובו של הנתבע להיבדק לא ישמש כראיה נגדו.

ה. מסקנות

העולה מן המקובץ עד כה הוא שלרוב הדעות ניתן בעיקרון להסיק מסקנות ראייתיות מסירובו של הנתבע להיבדק בניגוד להוראת בית הדין. עם זאת יש לזכור שכאשר הסירוב להיבדק נובע מחשש מוצדק לפגיעה בשם הטוב או סיבה מוצדקת אחרת, בית הדין אינו מחייב את הבדיקה וממילא אין מקום להסיק מסקנות כלשהן מאי-ביצועה. נוסף, שהתנגדות לבדיקה בטענה שעצם ביצועה פוגע בכבוד האדם, אינה נחשבת להתנגדות סבירה.

מעניין להשוות גישה זו של המשפט העברי לגישת פסק דין שרון נ' לוי,¹⁹ שם נקבע מחד גיסא ששיקולי כבוד האדם וחירותו מחייבים לכבד את רצונו של האדם שלא להיבדק, אך מאידך גיסא נקבע שסירוב זה עשוי לשמש ראיה נגדו. אולם נראה שגם בתי המשפט מבחינים בין עילות סירוב שונות.

לסיום הדברים, הולמים לכאן דבריו של רבנו אשר, הרא"ש, בעניין 'דין מרומה'. הרא"ש נדרש להכריע בתביעה להחזרת שטרי חוב. הנתבע טען להגנתו שהשטרות כבר אינם ברשותו, משום שכבר נגבו על ידו (בשליחותו של התובע) והתשלומים שנתקבלו הועברו על ידו לתובע. מאחר שטענותיו נראו חשודות לבית הדין, שאל אותו בית הדין סדרה של שאלות (דרישות וחקירות) ובכולן התחמק ממתן תשובות בטענה שאינו חייב להשיב. הרא"ש מגיע למסקנה שסירובו של הנתבע לענות ולסייע לבירור האמת הוא עילה מספיקה לפסוק לטובת התובע. וזו לשונו –

עוד שאלוהו [הדיינים את הנתבע] הרבה שאלות, כי היה נראה להם כי רבי ישראל זה [הנתבע] מסתיר דבריו ומשיב תשובות גנובות, ורצו לחקור ולדרוש ולהוציא

18. מכאן, שאין להסיק מסקנות ראייתיות נגד המסרב להיבדק או לגלות מסמך, אם טענתו של התובע אינה טענת 'ברי' (טענה ודאית וחד משמעית) אלא טענת 'שמא' (אולי אתה חייב לי). ראה בעניין זה מאמרו של הרב דוד לבנון, "בדיקת אבהות להכרת אבהות", שורת הדין ה (ירושלים, תשנ"ט) עמ' ע. הוא דן באדם שנתבע לשלם מזונות לבן שילדה אשתו, וביקש לערוך בדיקת רקמות לבן שמא נולד מגבר אחר. הרב לבנון דוחה את תביעת האב בין השאר בנימוק שמאחר שהאב אינו טוען טענת ברי לי שאינו בני, אין בסירובו של הבן לערוך את הבדיקה משום ראיה נגדו.

19. ע"א 548/78 נועה שרון ואח' נ' יוסף לוי, פ"ד לה(1), 736.

הדבר לאמתו, ויפה כוונו... הנה אני רואה, שהדיינים חקרו ודרשו היטב, כדי שיברר רבי ישראל תשובותיו, כי היה תימא בעיניהם, איך פרעון גדול כזה יעשה במסתרים בקוצר זמן? וכוונו שיברר ר' ישראל דבריו, ודרשו ושאלו בכמה דברים שהיה ראוי שישב רבי ישראל על כל שאלה ושאלה, כדי שיתברר הדבר ויצא הדין לאמתו, והוא הסתיר במחשך מעשיו ודבריו, ולא רצה להשיב על שאלותם, פן יתפס בדבריו ויתברר השקר, ומן הדין היה לו להשיב על כל חקירות ודרישות שעשו.

כדאמרינן בפרק קמא (=ראשון) דסנהדרין (א.י): אמר רבי שמואל בר נחמני, אמר ר' יונתן: כל דיין שדן דין אמת לאמתו, משרה שכינה בישראל, שנאמר: "אלהים נצב בעדת אל"; ואמרינן: לאמתו, זהו דין מרומה, כשבא לפניו דין מרומה, יש לו לדיין לחקור ולדרוש בכל מיני חקירות ודרישות עד שיצא הדין לאמתו.

והא דאמרינן בפרק שבועת העדות (ב.ל): מנין לדיין שיודע בדין שהוא מרומה שלא יאמר: הואיל ועדים מעידין בפני, אחתכנו, ויהא קולר תלוי בצואר העדים, ת"ל: "מדבר שקר תרחק"; אלמא, שיש לו לדיין להסתלק מדין מרומה שלא לדנו; ובפרק קמא דסנהדרין משמע, שזכות תחשב לו, שהוא משרה שכינה בישראל, אם הוא דן דין מרומה ודורש וחוקר כדי להוציא לאמתו.

ותירץ רבינו מאיר מרוטנבורג ז"ל, דההיא דשבועת העדות מיירי כשהתובע טוען ברמאות, אז יסתלק הדיין ויפסיד הרמאי ברמאותו, שלא ימצא מי שישתדל בדינו לפסקו. והא דפרקא קמא דסנהדרין (א.י) מיירי שהנתבע טוען ברמאות, ואם יסתלק הדיין מפני שהוא טוען ברמאות, נמצא שהוא משתכר ברמאותו, שלא ימצא מי שישתדל בדין, וישאר הגזל בידו; אלא מה יעשו הדיינים, יחקרו וידרשו בכל מיני חקירות ודרישות להוציא הדין לאמתו... וצריך הנתבע להשיב על כל מה שישאל הדיין.

ואם אינו רוצה להשיב לדיין, ומכסה ומעלים דבריו ומשיב תשובות גנובות, כדי שלא יוכל הדיין לעמוד על אמתת הדין, מה יעשה הדיין? לזכותו אי אפשר, מאחר שנראה לו דין מרומה, כדאיתא בפרק שבועת העדות, ואם יסתלק מן הדין היינו זכות, כי בזה יפטר, אם שום דיין לא יזקק לדונו מפני שהוא טוען ברמאות ואינו רוצה להשיב על חקירות ודרישות, ונמצא חוטא נשכר.

ועל זה ועל כיוצא בזה נאמר: אין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות; וכיוון שנראה לדיין שאם היה זה משיב על שאלותיו היה הדבר מתברר, ומחמת שלא יתברר הוא כובש דבריו, ויעשה הדיין כאלו השיב ונתברר שקרו, ויחייבנו מאומד הדעת, אעפ"י שאינו יכול לברר שקרו בביאור ובפני. מאחר שהעדר הביאור בא מחמת רמאותו, שאינו רוצה להשיב על חקירות ודרישות כדי שיתברר שקרו, אומדנא דמוכח הוא, ורשאי דיין מומחה לדון באומדנא דמוכח כזה, ואין זה נקרא דברים שבלב, מאחר שהיא סברא מוכחת.²⁰

20. שו"ת הרא"ש קו, ו.